

Ajdovski gradec.

Spisal Dr. Janez Mencinger.

Preširen poje v „Krstu pri Savici“:

„On z njimi, ki še tèrd'jo véro krívo,
Beží tje v Bòhinj v Bisterško dolíno
V terdnjavo zídano na skálo sívo.
Še dán danáshnji vídiš razvalíno,
Ki Ajdovski se grádec imenuje;
V nji glédaš Čertomírovo lastnino.“

Marsikdo me je vprašal, ali se nahaja v Bohinji Ajdovski gradec. Našel sem tudi obiskovalce Bohinja, ki so v Bohinji samem zastonj povpraševali po Ajdovskem gradcu ter naposled mislili, da je Preširnov Ajdovski gradec iskati tam, kakor njegov Moravški trg Lesce — v deveti deželi.

Ajdovski gradec res obstoji. Kar o njem pomnim iz otročjih let in kar o njem sodim kakor nezgodovinar, naj tukaj v vzpodbujo preiskovalcev naše stare zgodovine objavim, predno se ime Ajdovski gradec izgubi med narodom.

Vozeč se v Bohinji od prve vasi, ki se zove „na Nómenji“, najprej naletiš čez pol ure tik ceste na desni na jako visok slap, ki ga ne moreš izgrešiti. Voda, za kake tri mlinske kamene močna, žene se z vrha gore, razpršuje pred votlo steno v meglenaste srage, ki se ob pragih sredi gore gosté in potem po gladkem žlebu navpične stene tanko šumeč podé v skalen kotel nemerjene globokosti. To je „Ubita Voda“. Od Ubite Vode imaš pet minut do vasi „na Lepenjcah“. Od te vasi pa vidiš samo jedno hišo pod zložnim klancem „Premom“. Vrh Prema se ti odpre prvi večji in prijetni razgled v spodnjem Bohinji; zato postoj tam pri stari, okorno zidani kapelici. Videl boš pred seboj zopet staro znanko iz dolge jednolične soteske — bistro, prozorno Savo, ki se ob skalovji klančevega podnožja zelena in glockoka vrtinči v prvotni svobodi, dalje gori pa brani plitvo strugo zoper hobotno rastoče vrbovje in močne kašte polja potrebnega Bitnjana in Bistričana. Ob savskih bregovih se razgrinja ravno polje Bitenjsko, Bistriško in Brojsko, in vrsté se v slikovitem neredu njive s travniki in vrtovi. Ravnino robijo travnati griči; v dnu zadaj se pa v polukrogu zložno iz doline dviguje mejno gorovje Tolminsko, katero

je spodaj s senožetimi in tannim lesom, v goličavah pa s snegom ali sinjim prodovjem odeto. V bližini te vabi sredi polja na pol gotiška cerkev Matere Božje na Bitnjah in bolj na desno konec polja prisojna, čedna vas Bitnje. Za Bitnjami pa tolsta, do vrha obrastena gora „Bábina gora“ zapira pogled do zgornje doline in do Triglava. Prvi grič, ki ga na levi strani ugledaš tik desnega brega Save in Bitenjski cerkvi vzpored je pa Ajdovski gradec.

Ajdovski gradec je med ravno Bistriško in ravno Bitenjsko polje postavljena, kakih dvesto metrov visoka oblina poluta, ki je na severni strani, kjer jej Sava pere vznožje, od vrha do ravnine, na južni strani pa samo do polovice višave strmo obrezana. Grič izmed nizkega grmovja in redke trave povsod kaže sive skale. Teme imajo precej ravno, in gori se more priti samo od večerne ali jutranje strani po strmi stezi. Na jugu je grič vezan z zadnjim odrastkom gorske dobrave Jelóvice, katere koritaste višave in podolja so še danes do svojega vznožja, to je do Selške Sore in Save z gostim lesom pokrite. „Le májhin prôstor je tje do gošave,“ pravi Črtomir v „Vvodu“, in to velja o Ajdovskem gradcu še danes. — Raz oblo gorico Ajdovskega gradca imaš sicer jako lep razgled skoro po vsej spodnji dolini Bohinjski, na gorske velikane v Triglavu in v dnu za jezerom, iz katerih se viri Save in Soče napajajo, pa to ne daje hribu nobene imenitnosti. Samo ime je zanimljivo, in naš prvi pesnik je je venčal z mavrico poezije. Zato se spodobi, da se nekoliko z njim pečamo. —

Ko sem bil Bistriški šolarček, vodila sta nas otroke gospod Ivan Brencé, pozneje župnik na Unci, in gospod Jakob Mencinger, ki zdaj že drugi rod Bohinjski lika, često na Ajdovski gradec, kjer sta med grmovjem in kamenjem ustvarila prijeten vrtič. „Novice“ so takrat že prinesle Preširnov „Krst pri Savici“, ki je bil tudi že poprej leta 1836. izšel v posebni knjižici. Iskali smo tedaj na gričevem vrhu sledú in razvalin gradu, „ki ga niso mogle meč, sekira in lopata“ odpreti, pa ni se nam posrečilo gledati Črtomirove lastnine. Na témenu griča je bila tanka črna prhlica, v kateri se je našlo nekoliko rimskih novcev od Trajana in poznejših cesarjev, tudi precej drobljancev oglja. To oglje je pa gotovo samo od kresov ostalo, ker za kresove kuriti ni bolj pripravnega mesta v vsi spodnji dolini. O kakem poslopji ali zidavi ni bilo sledu. Kamen vrha je sicer precej razoran apnenik, pa ni se našla zidarska malta, ali v črtah potegneno

skladje, in niso se dobili ostanki opeke ali obrezanega kámena. Bral sem v nekem poročilu geologa Morlota in v Dimitzevi zgodovini kranjske dežele, da je na Ajdovskem gradci ali ob njem bila utaborjena rimska fužina ali orožarna. To se mi ne zdi verjetno. Na Ajdovskem gradci ni potrebne vode za gonila mehóv in kladiv in ni prostora za plavže, ognjišča in ogelnjake. Tudi ne moremo misliti, da bi bili Rimljanje svoje tovarno postavili na po polnem nepripravnem mestu, ko so blizu okoli imeli prav primernih prostorov na izbiranje. Na Ajdovskem gradci ni nobenega sledu ožganemu kamenu in kovačevi ali plavževi žlindri. Drugod v Bohinji se pa taki stari sledovi po gostem nahajajo. Pa tudi pod Ajdovskim gradcem ob Savi ni najti takih sledov. Svet v vznožji tega hriba je ali gosta skala, ali pa o povodnjih voda nanj stopa. Sava sama je pa za prvotne plavže starih dob in za prvotne fužine, ki niso niti potrebovale, niti znale rabiti velike gonilne moči, imela premogočno vodo. Jezovi na njej bi bili predragi. Še dan denašnji na Bohinjski Savi ne stoji nobena fužina, in nikjer ob njej ni najti sledu železokovni tovarni, ki bi iz Save bila jemala gonilno moč. Pač pa so se našli sledovi in celo podrtine nekdanjih plavžev na Mostnici pri Starem Kládivu ali pri Stari Fužini blizu jezera, na vodi pod Rudnico (Bohinjei pravijo Ródnico), med vasema Brod in Savica, ter na desnem bregu Save v Nomenjski soseski na potoku „Mošenácu“ in na potocih „Pod koriti“. Ti plavži so se kurili na vodah, ki so še zdaj stanovitne, ki pa o povodnjih ne narastajo toliko, da bi jih človek ne mogel krotiti. Narodne pravljice vedo, da je na imenovanih mestih sveta Hema imela svoje plavže.

Ime Ajdovskega gradca in okoliščine nas napotujejo na mnenje, da so na prostorih, ki se zdaj sveti Hemi pripisujejo, že davno prej rimski naselniki Bohinjsko rudo plavili. Za rimskih cesarjev zadnjih stoletij starega veka je bilo na zemlji, kjer zdaj Slovenci prebivamo, dokaj omike, obrta, prometa pa tudi pravnega reda in premoženjske varnosti. Saj samih cest za rimske legione ni bilo menj nego zdaj državnih cest. Z razširjano omiko je pa rastla potreba železa in s potrebo tudi umetelnost, kako je pridobivati. Zdanje slovensko primorje in bližina severne Italije nista dosti bogati železne rude. Gorovje Bohinjsko in bližnja okolica na jugu in iztoku pa še zdaj hrani dokaj železne rude, ki je za staro dobo in prvotno pridelovanje imela važno prednost, da se koplje od vrha breztežavno v

skalo vsekanih rogov in jamičev, da se rada topi in da dobro plenja; železo iz nje je pa čisto in se rado kuje, ker je mehko. Ne moremo torej misliti, da bi praktični Rimljanje, ki so železa potrebovali, bili v nemar puščali te zemeljske zaklade, ki so se ponujali tako blizu in tako obilno.

Osojno, zložno proti dolini nagneno pogorje spodnjega Bohinja je redilo, kakor še zdaj, gosto naglorastočo šumo. Izpod gozdov so se pa nabirali stanovitni potoki, ki jim suša ni vode manjšala, deževje pa jih je čez mero napenjalo. Ruda, voda, les ter bližina Italije morali so rimske rudosledce v Bohinj privabiti. Ajdovski gradec je gotovo gledal rimske plavže in fužine, v katerih se je plavilo in gostilo imenitno noriško železo, ker ravno v njegovi okolici je bilo mnogo prav primernih fužinskih prostorov, tako na vsej Bistrici, na Belici, na Jereškem potoku, na Ubiti Vodi in drugod. Na Bistrici so se ohranile fužine iz starih starih časov. Ob vodi gori zadnja stoji na mestu, „Pozabljeno“ imenovanem, blizu brega, ki se mu pravi „Laško Rebri“. To nenavadno ime „Pozabljeno“ gotovo kaj pomeni. —

Pa ne samo rudosledci so se v Bohinji naselili. Iz soške doline čez nizko Bačo ni daleč v Bohinj. Tukaj je bilo dosti spočite zemlje za kmeta in živinorejca. Okolica vélikega Ogleja in sploh soška dolina je bila v poznejši rimski dobi gotovo prenaseljena, tedaj zemlja utrujena in malo gozdnata. Te preobljudene pokrajine so tedaj preobilico svojega prebivalstva oddajale v bližnji prostorni Bohinj, kar se po malem še zdaj godi. Rimski novci se na več krajih nahajajo, največ na Bitenjskem polji, ki je varno pred potoškimi preplavi. V votlini Bábine Gore so našli rimski denar in pradbne posode. Na Lepenjcah blizu Ajdovskega gradca so odprli pred malo leti prazgovinske grobove. Pomnim, da smo se otroci igrali s prevrtanimi jantarjevimi kroglicami in bronastimi ali medenimi prstani in zaponami iz gomile na Saviškem polji, ki se je pred štiridesetimi leti njivam umaknila.

Iz tacih znamenj smemo sklepati, da so okoli Ajdovskega gradca v soseski zdanjih vasij Lepenjce, Bitnje, Bistrica, Brod in Savica že za Rimljanov sedevali poljedelci, rudarji in kovači. Velike pa te naselbine niso mogle biti in tudi bogate ne; kajti rimskega denarja se ni mnogo izkopalo in našel se ni noben spomenik iz kamena in noben obrezan marmor, da si je dokaj marmorja v Bábini Gori. Tudi nikjer se ne sledi podzidje cestam in zidanicam. Tisti staroselci so najbrže prebivali v lesenih, a gorkih in suhih kočah, kakor je do

konca 18. stoletja sploh v Bohinji bila navada; bolj so tovorili, nego vozarili — kajti tudi ceste se ne dadó zaslediti — in svoj bronasti denar so varčno rabili še dolgo potem, ko so že davno rimski cesarji zbrali se k svojim očetom. Vse, kar se je našlo, ubožno je, in kaže na ubožstvo starih prebivalcev. Najti se pa še utegne kaj znamenitega; kajti dozdej se je malo iskalo in veliko, kar se je po naključji našlo, zavrglo, zamolčalo in celo zatajilo.

„Accidit in puncto, quod non speratur in annum.“ —

Ali je na Ajdovskem gradci kedaj stal grad ali trdnjava?

Tudi to vprašanje se mora zanikati.

Rimljanje sploh niso svojih trdnjav stavili na strme robove s težkim pristopom in majhnim prostorom. Pri Ljubljani n. pr. se niso utaborili na mestu zdanjega Grada ali na Golovci, temveč na ravnem Mirji. Da bi krotili betvico Bohinjcev, tudi gradu ali trdnjave niso potrebovali, kakor take potrebe tudi v porimskih časih ni bilo in je še danes ni. Morebiti je šla za Rimljanov pozneje opuščena cesta s Tolminskega čez Bačo v Bohinj, in od tiste ceste se nemara najde sled nad vasjo Ravne, kakor mi je nekdo pravil. Pa ta cesta je težko delj sezala nego samo v Bistriško dolino, kajti zgornja Gorenjska stran Kranjske dežele nima skoro nič rimskih znamenj, in je takrat najbrže bila gosto lesovje. To malo cestico ali tovrno stezo ni kazalo čuvati s previsokega Ajdovskega gradea, ko so bila na Bači nad Bohinjem in pri vaseh Bitnje ali Lepenjce, katerih se je cesta morala dotikati, za varstvo in nadzorstvo bolj pripravna mesta. —

Tudi pozneje se na Ajdovski gradec ni stavil noben grad. Da bi se bila o preseljevanji narodov, ko so se divja krdela drvila v rajsko Italijo, v obljubljeni deželo, kaka četa zgrešila v Bohinj, in prodrla skozi ozko, s šumami in skalami zaprto, dolgo in odljudno sotesko, ki se zdaj „Štenge“ imenuje, ni verjetno. Kajti v Bohinji ni bilo mnogo pleniti; in četa, ki je skozi Štenge utegnila v Bohinj prodreti, ni tam ostala. Zazrla je z južnih, mejnih gor sinje morje, severno Italijansko raván in bele zidove velikega Ogleja; nesla je tedaj svoje orožje dalje proti lepi Italiji. Obri so Slovence dolgo mučili, pa težkokdaj so bili v Bohinji. Drugod v Slovencih se še slišijo pravljice o pesjanih. V Bohinji tacih pravljic ni. Saj še celo Turki, ki so skoro vse kranjske kote preplavili, nikoli niso privdajali v Bohinj. —

Ko se je z nastopom srednjega veka umakniti morala latinska omika ter družabni red in pravna varnost rimskih časov germanskemu pravnemu načelu, da je sila nad pravico, gradili so si pač potem načelu do moči prišli germanski ali pogermanjeni gospodje po časi tudi med Slovenci svoje trdne gradove nad pohlevnimi seli tlačanih tlačanov in jih najrajši postavljali na strme robove in gorska zakotja, da so tam bili sosedje medvedov in drugih zverij jednaka pravna načela upotrebljajočih. Vendar v srednjem veku ni bilo ne na Ajdovskem gradci, ne drugod v Bohinji germanskega trdnega grada. Skoro ves Bohinj je prišel precej zgodaj pod bolj krotko, ker cerkveno, oblast Briksenskih škofov. Tem je pa za vladanje njih Blejcev in Bohinjcev zadostoval Blejski grad. Ko bi pa bil kdajkoli na Ajdovskem gradci stal grad, ostalo bi bilo od njega vsaj količkaj ostanka in sledu, ker voda tam ne nastopa, plazovi ne trgajo, in prebivalci okoliški niso spravljali težkega kamenja s strmega hriba, ko so za vse svoje potrebe blizu na ravnem z drobnim in debelim, potrebnim in nepotrebnim kamenom le preobilno obdarovani. Gori na Gradci pa ne najdeš nobene razvaline, ne Črtomirove, ne druge laštine. Smemo tedaj reči, da Ajdovski gradec nima nič zgodovinskega na sebi.

Saj še celo, kar je historičnega, ni vselej istinito. V Klunovem zborniku „Archiv für die Landesgeschichte des Herzogtums Krain“ in v Dimitzevi kranjski zgodovini beremo, da je Briksenski škof Hugon leta 1120. ustanovil v Bohinji samostan Cruskilach ali Cruskilack, in Dimitz po pisanih poročilih pristavlja, da je ustanovitelj v tem samostanu tudi svoje življenje sklenil. Drugi tudi v 12. stoletji osnovani samostani na Kranjskem, kakor Velésalski, Zatiški, v Kostanjevici in na Bistri so prebili mnogo stoletij in Valvazor jih ima lepo naslikane v svoji kroniki. O samostanu v Bohinji pa Valvazor prav nič ne ve, dasiravno je veliko dežele obhodil in mnogo zgodovinskih virov in listin pregledal. Iskal sem v dijaških letih po Bohinji imen, ki bi se dala zaviti v Cruskilach, ter povestij in pravljic, iz katerih bi se dalo soditi, da je nekdej v Bohinji stal samostan, ali da so kjer si bodi v Bohinji živeli menihi, ali da je tam umrl škof iz tujih krajev. Ves moj trud je bil zastonj; in ko sem trdil, da je v knjigah pisano, da se je v 12. stoletji v Bohinji zidal samostan, bili so ljudje le bolj prepričani, da je v knjigah veliko zlaganega. To sem si potlej tako tolmačil, da je ta Bohinjski samostan ostal samo na papirji, in da je pravi zidavi nedostajalo zagotovila dohodkov, podpore

dariteljev, pravic in svoboščin deželnih knezov in morebiti tudi papeževga privoljenja. Morebiti se je samostan zidati začel, a pripomočki so med zidanjem usahnili. Nemara se je to godilo ravno na „Pozabljenem“ za Bistrico — v jako zavetnem kraji za pobožne menihe. Govori se, da je tam stala prva Bohinjska cerkev. Kaže se še zdaj mesto, kjer je neki stala. Sledu pač ni več. Stojte pa tam poslopja fužine, ogelnjaka in delavskih hiš že iz davnih časov. Že Valvazor, ki je pred 200 leti živel, pripoveduje na kak čuden in nemogoč način na Pozabljenem železo vlečejo. Ako je kedaj tam stala cerkev z opuščnim samostanom, porabilo se je pozneje pozabljeno zidovje in gradivo za fužinske stavbe.

Če smemo dvojiti o zgodovinski resnici Bohinjskega samostana, ne sme se nam zameriti, da nimamo vere v Bohinjski grad na Ajdovskem gradci.

Znani so mi pa v Bohinji trije gradci: Ajdovski gradec, katerega sem že opisal, Zajčji gradec — prodovje debelih skal pod gorsko steno „širóko polico“ blizu vasi Savice, — in Gradec nad potokom Suho, na južni strani iztoka Jezernice, Save iz jezera. Vsi ti gradci se ti vidijo štrleče stene ali razvaline mogočnih gradišč, ako jih gledaš od daleč in z živo fantazijo. Ako so Bohinjski staroselci pribežali iz krajev, kjer so videli gradove, in ako so imeli kaj fantazije, smeli so ta mesta imenovati gradce. Gradec med Bistrico in Bitnjami je pa priimek Ajdovski nemara od tod dobil, ker je tam stal, kjer so nekdanj Ajdje prebivali, ali na tisti strani, koder se do njih pride. Jednako so se naredila imena vasij v Bohinji in v Bledu: Laški Rovt — Rovt na laški strani, Nemški Rovt — Rovt na nemški strani Bohinjska Bela — Bela pred Bohinjem in Koroška Bela — Bela pred Korotanom.

Črtomirov grad na Ajdovskem gradci je zidal jedin Preširen. Našel ni družega gradiva nego starinsko ime in ni imel pripomočkov nego sam svoj pesniški duh; vendar je njegov grad lepše in stanovitneje zidan, nego vsi ošabni gradovi nekdanjih nemških vitezov in škofov.

Ko smo ravno v Bohinji in pri „Krstu pri Savici“ in se človek od obeh težko loči, naj še povem, kako je Preširen tudi imenitno Savico pesniški poveličal. — V „Krstu“ beremo:

„Izméd oblákov sónce zdáj zasije,
In mávrice na blédo Bogomílo

Lepôte svóje čísti svít izlíje,
 Nebéski zór obdá obličje mílo;
 Jok, ki v očí mu síli, kómej skrije,
 De ní nebó nad njím se odklenilo,
 De je na svéti, komej si verjáme,
 Tak Čertómíra ta pogléd prevzáme.

Res, kakor tukaj Preširen poje, tako krasna je mavrica pri Savici. Pa le malokdo jo vidi, kajti solnce komaj tri predpoldanje ure obseva spodnjo polovico slapa in goste, kvišku vihrajoče srage razpenjenega kotla, v katerega Savica grmi. V ledenomrzlem sopuhu teh srag naredo solnčni žarki več mavric jedno nad drugo. Posebno goste in živobojne so videti, ako jih gledaš od stene na levi strani kotla, tako da imaš solnce ravno za hrbtom. Tjà čez skale pod kotlom lahko prideš, samo pazi, da varno stopaš, sicer ne prideš več cel in sam iz prepadov in globočin deroče vode. Ako se tam v čarobni pogled zamaknen spomniš Črtomira in Bogomile, izprevidel boš, da je Preširen tudi tukaj rabil poetiško svobodo. Mavrice se previsoko vzpenjajo in človeku se ni mogoče tako postaviti, da bi drugi videli njegovo obličje obdano z mavrice čistim svitom. Tudi na blede Bogomilo ni mogla mavrica razliti svoje lepote.

Neverjeto resnico, da se pri Savici mavrica vidi, izprašal je težko Preširen iz malobesednega Bohinjca zgornje doline. Gotovo pa je, da je bil v Bohinji in da je obiskal Savico, že takrat slovečo. Moral je tam biti jasnega dne pred deseto uro zjutraj, ker pozneje se mavrica ne vidi, in pogled v krasno prikazen ga je tako prevzel, da je iz tega vtiska ustvaril najlepši prizor v „Krstu pri Savici“. Pravilo se mi je, da je Preširen pri spomeniku ob Savici sedé ves zamišljen dolgo strmél v grmeče pene slapa in v Ogradnika navpičnih sten v nebo kipeče sklade nad seboj. Tovariši so ga nadlegovali, naj katero zakroži o Savici. On se jih je odkrižal s kratko, precej robato zabavljico na Savico. Oni pa ž njo niso bili zadovoljeni; in na to je Preširen izpregovoril, da bode o Savici táko zapel, da bodo vsi strmeli.

Tako bi se bil spočel „Krst pri Savici“. —

